

Marenglen VERLI

KRITERET QË PËRCAKTUAN ORGANIZIMIN ADMINISTRATIV TË VISEVE SHQIPTARE NË JUGOSLLAVI PAS VITIT 1918

Abstrakt:

Në periudhat e pranisë së organeve qeverisëse të ngritura nga pushtuesit e huaj në viset shqiptare, organizimi territorial-administrativ ka harmonizuar interesat politiko-ushtarake dhe ekonomiko-sociale. Në këtë linjë u organizuan viset shqiptare të përfshira në Serbi e Mal të Zi në vitet 1913-1915 dhe në Mbretërinë SKS ose në Mbretërinë e Jugosllavisë në vitet 1918-1941. Politika me përparësi e spastrimit etnik ose asimilimit në këtë periudhë përcaktoi edhe kriteret mbi të cilat u organizua ndarja administrative e Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare. Ndarja e këtyre viseve në pesë krahina, dhe që nga viti 1929 në tri banovina, është, sikurse do të trajtohet në këtë kumtesë, dëshmia për kriteret që zbatoi Beogradi e Cetina (1913-1915), më pas Beogradi (1918-1941), për organizimin territorial - administrativ të viseve shqiptare.

Fjalët kyç: *Organizimi administrativ, viset shqiptare, Kosova, Mbretëria e Jugosllavisë, banovina, asimilimi, spastrimi etnik.*

Përcaktimi i kufijve midis shteteve historikisht ka respektuar një mori kriteresh, renditja e të cilave në periudha të ndryshme dhe në kontinente të ndryshëm, nuk ka qenë e njëjtë. Shpesh luftërat kanë qenë përcaktuese për vendosjen apo ndryshimin e kufijve dhe fitimtarët nuk i kanë respektuar, ose i kanë shpërfillur maksimalisht kriteret e tjera, veçanërisht atë që ka të bëjë me përkatësinë etnike të popullsisë në territoret e diskutueshme. Për të mos u zgjatur me këtë argument, mjafton të kujtojmë mënyrën si u copëtuan viset shqiptare me vendimet e Konferencës së Ambasadorëve të Fuqive të Mëdha, që u mbajt në Londër në vitet 1912-1913 për të përcaktuar raportet dhe kufijtë midis

Perandorisë Osmane të mundur dhe Serbisë, Malit të Zi dhe Greqisë që okupuan Ballkanin Perëndimor në Luftën e Parë Ballkanike.

Kritere kanë ekzistuar dhe ekzistojnë edhe për organizimin administrativ të viseve apo territoreve brenda një shteti. Në shtete të konsoliduar dhe me regjime demokratike, faktorët përcaktues në këtë organizim të brendshëm janë faktorët ekonomikë, socialë, demografikë, etnikë, gjeografikë, por edhe organizimet mbi bazën e traditës, të politikës etj.

Por nuk ka preferencë kjo renditje e faktorëve përcaktues, apo kriteret e sipërpërmendura kur është fjala për regjime diktatoriale, me tendenca ekspansioniste e shoviniste, siç ishte rasti edhe në regjimet monarkiste të Serbisë e Malit të Zi në vitet 1913-1915, të zgjeruar në territore etnikisht shqiptare dhe të shtetit Serbo-Kroato-Slloven (Mbretëria e Jugosllavisë sipas emërimit zyrtar, nga viti 1919), në vitet 1918-1941.

Për rivendosjen në vitin 1918 të pushtetit serb në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare të aneksuara nga Serbia e Mali i Zi në vitin 1913, është shkruar edhe më parë, veçanërisht nga autorë jugosllavë si B. Hrabak, Gj. Slipçeviq, I. Bozhic¹ etj. Por vështirësi të tyre për këtë temë ka qenë anësor e për më tepër tendencioz. Autorët jugosllavë, pavarësisht nga orientimi politik, koha kur kanë shkruar dhe vendi ku kanë shkruar, i qëndrojnë përgjithësisht idesë se Kosova dhe viset e tjera shqiptare u “çliruan” nga ushtria serbe dhe me të drejtë iu aneksuan shtetit Serbo-Kroato-Slloven të krijuar më 1 dhjetor të vitit 1918. Kurse reagimi kundërshtues i shqiptarëve për ta ka qenë reaksionar. Për copëtimin administrativ të viseve shqiptare sipas kriterëve politike shoviniste të qarqeve drejtuese të Beogradit, autorët në fjalë nuk janë prononcuar. Problemi kalohet sikur të kish qenë fjala për një rregullim të zakonshëm administrativ, madje pa dhënë një pasqyrë të plotë e të saktë të paktën informative.

Krejt ndryshe trajtohet problemi nga autorët shqiptarë të Kosovës. Ndër ta shquhet L. Rushiti me monografinë “Ndarja territoriale dhe

¹ Bogumil Hrabak, *Reokupacija oblasti srpske i crnogorske drzhave s arbanashkom veqinom stanovnishtva u jesen 1918 godine i drzhanje arbanasha prema upostavljenjoj vlasti*, në “Gjurmime Albanologjike”, nr.1, Prishtinë, 1969; Gjoko Slipçeviq, *Srpsko-arbanashki odnosi kroz vekove sa posebnim osvrtom na novije vreme*, Munchen, 1974; Ivan Bozhic, etj. *Historia Jugoslavije*, Beograd, 1973, f.203.

rregullimi administrativ i Kosovës, 1878-1941”², i cili ka bërë objekt të posaçëm tematikën e përmendur, për të dhënë në detaje dhe hap pas hapi çka e si ndodhi. Sipas L. Rushitit, A. Hadrit, S. Lipës etj., bëhet e qartë dhe pa ekuivoke se trupat serbe e ripushtuan Kosovën e më gjerë, rivendosën aty me dhunë pushtetin e huaj e të padëshirueshëm dhe, me pikësynime shoviniste, i copëtuan administrativisht trevat shqiptare.³

Duke u nisur nga sa thamë për problematikën e ripushtimit të Kosovës në vitin 1918 dhe, posaçërisht, për të dhënë një pasqyrë sa më të thukët të copëtimit administrativ të viseve shqiptare gjatë gjithë periudhës 1918-1941, por edhe më vonë, që ka qenë konceptuar gjithnjë nga Beogradi si pjesë e strategjisë për shkombëtarizimin e viseve shqiptare, u shkrua trajtesa e mëposhtme.

Gjëja e parë që bënë pushtuesit serbë pasi vunë sërish këmbë në trevat shqiptare të aneksuara në vitin 1913, ishte përpjekja për ringritjen dhe stabilizimin e pushtetit të tyre ushtarako-policor, që kishin pasur në vitet 1912-1915 dhe që do të ruhej i tillë edhe gjatë tërë periudhës midis dy luftërave botërore dhe në format tipike, veçanërisht më 1918 e deri në vitet 1922-1923.⁴ Për t’u marrë me ngritjen e pushtetit policor në Kosovë, ministri i Punëve të Brendshme i qeverisë serbe autorizoi, me cilësinë e të dërguarit të posaçëm, Gj. Matiqin, i cili më 30 shtator 1918 filloi nga detyra. Më 7 tetor ai mori në dorëzim qarkun e Fushë-Kosovës prej ushtrisë franceze, ku menjëherë vendosi pushtetin policor. Disa ditë më pas, Matiqi bëri të njëjtën gjë edhe në qarkun e Mitrovicës (Zveçanit) e të Prizrenit.⁵ Nëpunësit më të lartë në këto vise u emëruan me vendimin e Ministrisë së Ushtrisë serbe, e cila vuri në

² Liman Rushiti, *Ndarja territoriale dhe rregullimi administrativ i Kosovës 1878-1941*, botim i Institutit të Historisë, Prishtinë, 2004.

³ Ali Hadri, *Gjakova prej themelimit deri më 1941*, në “Kosova”, nr.1, Prishtinë 1972; Seit Lipa, *Ndarja administrative dhe funksioni gjyqësor në Kosovë më 1945-1950*, “Kosova”, nr.6, Prishtinë 1977; Mitrovica dhe rrethina, Mitrovicë 1979; Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë 1918-1928*, Prishtinë 1981; Liman Rushiti, *Rregullimi administrativo-territorial i Kosovës gjatë viteve 1919-1920*, “Kosova”, nr.1, Prishtinë 1972.

⁴ Liman Rushiti, *Ndarja territoriale dhe rregullimi administrativ i Kosovës 1878-1941...*, f. 244-249.

⁵ *Po aty*, f. 245-246; Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë 1918-1928*, Prishtinë, (Tezë doktorate 1980), f. 207-208; Mitrovica dhe rrethina, Mitrovicë, 1979, f. 110.

dispozicion të Ministrisë së Punëve të Brendshme kuadro që u liruan nga detyrat ushtarake. Me elementë serbë të besuar, si ish-shefa policie, tregtarë, priftërinj, mësues etj., u zëvendësuan edhe njerëzit e zgjedhur me dëshirën e popullit në organet komunale menjëherë pas largimit të pushtuesve bullgarë e austriakë dhe para hyrjes së trupave serbe.⁶ Përfundim nga rregullsia e përgjithshme u bë në krahinat e Lumës dhe të Hasit, ku trupat serbe u përpoqën të shtyheshin përtej kufirit të vitit 1913. Në këto vende u caktuan përkohësisht të administronin dy shqiptarë, persona të besuar të Serbisë, Shani Llausha dhe Sadik Efendiu, të cilët kishin pasur funksione të njëjta në vitet 1914-1915, me qëllim që, sikurse shkruan në raportin e tij Matiqi, “të sigurohej sadopak qarku i Prizrenit prej sulmuesve të shqiptarëve nga këto vise”. Synimi ishte që të “qetësoheshin” shqiptarët e Hasit dhe të Lumës dhe të stabilizohej aty pushteti serb, gjë që do të lehtësonte pastaj aneksimin e këtyre krahinave. Matiqi ishte i mendimit se ky synim mund të arrihej po të mos kurseheshin paratë për regjistrimin e xhandarëve shqiptarë vendas, të cilët do t’i kundërviheshin popullit të vet, duke mbrojtur interesat e Beogradit në vend të ushtarëve serbë.⁷

Njëkohësisht veprimi i sipërpërmendur synonte t’i shërbente sadopak krijimit të përshtypjes se gjoja popullsia e këtyre viseve dëshironte të ishte e lidhur administrativisht me Serbinë. Duhet theksuar se populli i Lumës dhe i Hasit i dëboi të dërguarit serbë, pa pyetur për deklaratat e tyre se po vepronin me dekretin e komandantit francez, megjithatë serbët mundën të hynin në Lumë e në Has me ndihmën e xhandarëve që të dërguarit e tyre patën arritur të rekrutinin.⁸

Qeveria serbe përmes emisarëve të saj kishte synuar të organizonte pushtetin e vet së paku nëpër qendrat e mëdha urbane të trevave shqiptare, paralel me depërtimin në to të ushtrisë franceze, në mënyrë që kur të arrinte ushtria serbe ai të ishte i vendosur. Kjo shpjegon edhe aktivizimin

⁶ Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 109; Liman Rushiti, *Rregullimi administrativo-territorial i Kosovës gjatë viteve 1919-1920...*, f. 246-247; *Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSh*), Fondi 251, viti 1921, dos.208, fl.3-4. Listë e terroristëve serbë kryesorë në qarkun e Pejës midis të cilëve figurojnë edhe emrat e përfaqësuesve kryesorë të pushtetit serb.

⁷ Liman Rushiti, *Rregullimi administrativo-territorial i Kosovës gjatë viteve 1919-1920...*, f. 245-246.

⁸ *AQSh*, Fondi 846, pa vit, dos.39, dok.305155. Informacioni për Komitetin “MKK”.

e Gj. Matiqit qysh në fund të shtatorit të vitit 1918. Por për shkak të kundërshtimit të vendosur të popullsisë shqiptare misioni i tij kishte gjasa të dështonte. Në këto rrethana Komanda Supreme e ushtrisë serbe urdhëroi trupat të shpejtonin ripushtimin e Kosovës, e cila paraqiste për të rajonin shqiptar më preokupues.⁹ Pavarësisht nga kjo, prania e reparteve ushtarake serbe nuk dha rezultatet që priteshin. Shqiptarët nuk kishin ndërmend ta pranonin administratën e pushtuesit dhe, qysh në tetor, në disa zona kundërshtuan me armë dhe e rrëzuan atë.¹⁰ Sipas të dhënave që njohim në Drenicë një çetë prej 50-60 vetash nga fundi i tetorit i ndërronte kryetarët e komunave, të cilët i kishte vendosur pushteti serb, me motivacionin: “si mundet me iu emnue pushteti serb kur kjo do të jetë Shqipni.”¹¹ Në vise të tjera, si në krahinat e Plavës e të Gucisë, pushtuesit për disa muaj, deri në shkurt 1919, u detyruan të kënaqeshin me mbajtjen e një pushteti formal, që nuk njihej nga vendësit¹², kurse në Llap trupat serbe, xhandarmëria dhe “vullnetarët” serbë e malazezë u përfshinë në luftime të përgjakshme që u kushtuan humbje të rënda.¹³ Në tërë viset shqiptare, e veçanërisht në Kosovë, nuk bëhej fjalë për pushtet serb të stabilizuar. Me forcën e armëve, pa përjashtuar edhe terrorin masiv ndaj popullsisë së pambrojtur, Beogradi përpiqej ta rikrijonte atë pas çdo goditjeje që i jepte Lëvizja Shqiptare e Rezistencës.¹⁴

Shtabi i divizionit jugosllav, i dislokuar në viset shqiptare, i alarmuar nga situata shumë e rrezikshme për regjimin e pushtimit, i kishte urdhëruar njësitë e zonave ushtarake që ta informonin dy herë në ditë për gjendjen në Kosovë, kurse në vendet ku pushteti serb ishte vënë në pikëpyetje ishin dërguar përforcime. Prefekti i qarkut të Ohrit njoftonte nga fundi i tetorit të vitit 1918 nëpërmjet një letre personale: “shqiptarët ...janë bërë një bela e bezdi e vërtetë; nuk kemi as ushtarë, as

⁹ Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 25-30.

¹⁰ Po aty, f.69-82; Bogumil Hrabak, *Reokupacija oblasti srpske i crnogorske drzhave...*, f. 267.

¹¹ Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 72. 11. *AQSh*, Fondi 846, viti 1919, dos.28, dok.708255, 708480, 708465 etj.

¹² *AQSh*, Fondi 846, viti 1919, dos.28, dok.708255, 708480, 708465 etj.12. Po aty, viti 1918, dos.45, dok.708562.

¹³ Po aty, viti 1918, dos.45, dok.708562.

¹⁴ Po aty, viti 1915, dos.2310, fl.1-11. Të dhëna mbi qëndresën në zonën e Jenipazarit në vitin 1919; Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 69-86.

xhandarmëri të mjaftueshme dhe janë tërbuar fare. Nuk dëgjojnë asnjëri dhe e vetmja arsye për ta është forca... Nuk na lënë të shkojmë as në rrethin e Gollobordës dhe të Dibrës së Poshtme... Për pushtetin tonë nuk mund të bëhet fjalë, përderisa nuk do të vijë një repart i fortë i ushtrisë që t'i çarmatosë të gjithë e të vrasë udhëheqësit".¹⁵ Po i njëjti funksionar, në një raport zyrtar të datës 29 tetor të po atij viti, lajmëronte për rrezikun e një përleshjeje të armatosur. "Shqiptarët e zonës së Gollobordës, të Dibrës së Poshtme e të Sipërme, - shkruan ai, - janë armatosur të gjithë... Nëpunësit në Trebishtë i porositën që të largohen, se përndryshe do t'i dëbojnë me forcë...".¹⁶ Njoftime nga viset e Pejës, Istogut, Rozhajës, Beranës, Plavës, Gucisë, Mitrovicës, Vushtrrisë, Llapit, Drenicës, Prishtinës, Kërçovës, Tetovës, Gostivarit etj., bënin të ditur për situata të ngjashme në të katër anët e trevave shqiptare ku pushtuesi përpiquej të ngrinte pushtetin e vet ushtarako-policor. Procesi i çarmatosjes së përgjithshme me dhunë e terror, që iu shtua rekuizimeve, grabitjeve, punës angari dhe prekjës së vetëqeverisjes lokale të fshatrave, ndikoi në forcimin e mëtejshëm të qëndresës së popullsisë shqiptare. Mbi të gjitha, atë e karakterizonte synimi për t'u çliruar nga Serbia dhe për t'u bashkuar me shtetin e pavarur shqiptar. Këtë e dëshmojnë edhe kërkesat e asaj kohe, drejtuar në formë memorandumesh Fuqive të Mëdha, si ai i popullsisë së Pejës dhe i rrethinave të saj, që iu dorëzua komandantit të ushtrive aleate, gjeneralit francez Franzhe d'Espere; e dëshmojnë gjithashtu edhe vetë raportet e "naçalnikëve" dhe të funksionarëve të ndryshëm nga terreni.¹⁷

Për të shtypur qëndresën e armatosur që po rritej dita-ditës, për të asgjësuar këshillat e lëvizjes së përgjithshme popullore që u formuan në shumë vende dhe për të pasur sukses në aksionet e përsëritura të çarmatimit, ekspeditat ushtarake ndëshkimore serbe u ranë kryq e tërthor trevave shqiptare dhe dogjën fshatra, masakruan, rrahën, morën peng e internuan shumë njerëz pa dallim moshe e gjinie. Më tepër se sa një përpjekje për të shtypur qëndresën e shqiptarëve, veprimtaria e reparteve të armatosura të Beogradit dhe e bandave çetnike që i

¹⁵ Bogumil Hrabak, *Reokupacija oblasti srpske i crnogorske drzhave...*, f. 268 (citohet Arkivi diplomatik i sekretariatit shtetëror të Punëve të jashtme).

¹⁶ Po aty.

¹⁷ Po aty, f.272, 273.

mbështesnin ato, mori tiparet e formave të gjenocidit që u zbatua në vitet 1912-1915. Pasojat e tij u ndjenë veçanërisht në rajonet e Potgorit, Rugovës, Plavës, Gucisë, Rozhajës, Llapit, Shkupit, Prishtinës etj.¹⁸ Por dhuna dhe terrori solli forcimin e mëtejshëm të rezistencës së popullsisë shqiptare, e cila për gati 10 vjet rresht iu kundërvu pushtuesit me një reagim të fortë të armatosur, që si synim maksimal kishte çlirimin dhe bashkimin kombëtar në një shtet të vetëm. Qëndrimi unik i popullsisë shqiptare të viseve të pushtuara kundër vendosjes dhe forcimit të regjimit serb, kushtëzoi rritjen dhe masivitetin e lëvizjes. Kjo lëvizje u organizua dhe u drejtua nga qendra e përbashkët e Lëvizjes Kombëtare dhe për disa vjet nuk lejoi të stabilizohej pushteti ushtarako-polikor i Beogradit dhe as të funksiononte normalisht “rregullimi” administrativ, i cili favorizonte përpjekjet për sllavizimin e trevave shqiptare.

Copëtimi i trevave shqiptare në vitet 1918-1941, nëpërmjet ndarjes administrative, për të lehtësuar nënshtrimin, grabitjen dhe së fundi, shkombëtarizimin e tyre, nuk ishte diçka e re. Qarqet drejtuese të Beogradit nuk u treguan origjinalë në zbatimin e kësaj ideje. Ajo ishte një karakteristikë e ndarjes administrative edhe në vitet e fundit të sundimit të Perandorisë Osmane. Pushteti ushtarako-polikor ishte karakteristika tjetër. Qëllimet e ngjashme kushtëzuan edhe ngjashmërinë në caktimin e kufijve midis njësive administrative.¹⁹

Në vitin 1918 si model për rregullimin administrativ të trevave shqiptare u mor ndarja territoriale-administrative (ushtarake dhe civile) që ishte vendosur pas luftërave ballkanike të vitit 1913, kur njësia kryesore ishte qarku dhe organet ushtarake mbanin në duart e veta si pushtetin ushtarak, ashtu edhe pushtetin civil. Ky rregullim ishte trashëguar nga Perandoria Osmane. Së pari, u bë ndarja në krahina ushtarake të divizioneve, në qarqe të regjimenteve dhe në rrethe të batalioneve. Shkupi, qendra e dikurshme e Armatës së Dytë Osmane, pas vitit 1912 mbeti qendër për Zonën e Tretë të Armatave Serbe dhe pas 19 gushtit të vitit 1919 mbeti qendër e Zonës së Tretë të Armatave Jugosllave, praktikisht të armatës serbe, që ishte njëra prej 4 zonave

¹⁸ Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 71.

¹⁹ *AQSh*, Fondi 846, viti 1919, dos.28/4, dok.410212; *Po aty*, dos.33, dok.708, 762; *Po aty*, dos.29, dok.708492; *Po aty*, dos.50/2, dok.706518 etj.; shih edhe: Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate).

ushtarake të shtetit Serbo-Kroato-Slloven (SKS).²⁰ Krahës ndarjes ushtarake ekzistonte edhe ndarja administrative-territoriale sipas regjimenteve e postkomandave të xhandarmërisë. Ndarja ushtarako-territoriale e vendosur me Dekretligjin e regjentit Aleksandër, nr. rez. 33464, të 19 gushtit të vitit 1919, me pak ndryshime ekzistoi deri në vitin 1929. Sipas kësaj ndarjeje Kosova dhe trevat e tjera shqiptare i takonin Zonës së Tretë ushtarake të Shtetit SKS, me qendër në Shkup, përkatësisht Krahinës ushtarake të divizionit të Kosovës, me qendër në Prishtinë dhe atyre të Manastirit dhe të Vardarit, të cilat ishin të ndara në qarqe të regjimenteve ushtarake. Divizioni i Kosovës kishte tri qarqe të regjimenteve, në Prizren, Prishtinë dhe në Novi-Pazar. Nënndarjet më të vogla të reparteve kishin të bënin me rrethet, komunat dhe së fundi me vendbanimet. Kjo mënyrë organizimi u ruajt deri në vitin 1922 kur Mbretëria SKS u nda në krahinë.²¹

Rregullimi administrativo-territorial civil filloi në vitin 1918, duke u bazuar në rregullimin e pas luftës ballkanike, pra ai përkon mjaft me ndarjen territoriale-ushtarake e policore. Kështu, menjëherë pas Luftës së Parë Botërore në trevat shqiptare, sipas ndarjes së vitit 1913, u organizuan qarqet dhe rrethet, kurse komunat morën formën me Ligjin e vitit 1920 për rregullimin e komunave. Kosova ishte ndarë në tri qarqe: Në qarkun e Kosovës të përbërë nga 4 rrethe, të Nerodimljës (Ferizaj), Gjilanit (Gjilan), Graçanicës (Prishtinë), Llapit (Podujevë) dhe nga 54 komuna; në qarkun e Zveçanit të përbërë nga 3 rrethe, të Mitrovicës (Mitrovicë), Vuçiternës (Vuçiternë), Drenicës (Deviç) dhe nga 24 komuna; si dhe në qarkun e Prizrenit të përbërë nga 5 rrethe, të Sharrit (Prizren), Gorës (Vranisht), Podgorës (Suharekë), Rahovecit (Rahovec), Gjakovës (Gjakovë) dhe nga 75 komuna.²²

Më pas, në ndarjen e re territoriale të vitit 1920 figuron edhe një qark tjetër, qarku i Dukagjinit (Metohisë), që kishte 21 komuna. Rrethet

²⁰ Skënder Rizaj, *Vilajeti i Kosovës, i Shkodrës dhe i Manastirit më 1911*, "Përparimi", nr. 6, 1967, f. 760.

²¹ Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 30; Liman Rushiti, *Rregullimi administrativo-territorial i Kosovës gjatë viteve 1919-1920...*, f. 244-249. Sipas Liman Rushitit, Mbretëria SKS me Dekretligjin e 19 gushtit të vitit 1919 ndahej në 4 zona ushtarake, 15 divizione të krahinave, 45 qarqe të regjimenteve dhe 180 rrethe të batalioneve.

²² Po aty.

e tij ishin: Gjakova, Peja dhe Istogu. Kurse për qarqet që përcaktonte ndarja e mëparshme ishin këto rrethe: qarku i Kosovës - rrethet e Gjilanit, Graçanicës, Ferizajt dhe Llapit; qarku i Zveçanit - rrethet e Mitrovicës, Vuçiternës dhe Drenicës (Llaushë); qarku i Prizrenit - rrethet e Gorës, Lumës (Bicaj), Podgorës, Podrimës (Rahovec), Sharrit dhe Hasit (Krumë). Pushtetmbajtësit e Beogradit kishin përfshirë në këtë ndarje edhe rrethet e Lumës (Bicaj) dhe të Hasit (Krumë), që ishin nën pushtimin e përkohshëm të Mbretërisë SKS. Në to gjendeshin 17 komuna me 81 vendbanime me një popullsi prej 22 382 banorësh.²³ Përveç ndarjes së mësipërme, trevat e tjera shqiptare ishin përfshirë në qarqe të tjera. Kështu vetëm në kufijtë e Kosovës dhe të Rrafshit të Dukagjinit, me gjithë rrethin e Kaçanikut që bënte pjesë në qarkun e Shkupit, si edhe me Lumën e Hasin, numëroheshin 18 rrethe, 180 komuna dhe 1439 vendbanime. Por kjo ndarje nuk qëndroi gjatë, sepse u vlerësua që ajo duhej ristrukturuar në interes të unitetit shtetëror dhe për t'iu përgjigjur më mirë funksionimit të administratës qendrore.

Ndarja tjetër në krahina, e cila u propozua fillimisht me anën e Projektligjit të 5 nëntorit të vitit 1921, ishte pasqyrim i kërkesës së Kushtetutës të Vidovdanit të atij viti. Meqenëse në Kushtetutë nuk saktësohej se si do të bëhej kjo ndarje, një e gjë e tillë u saktësua përfundimisht me Dekretligjin e 22 prillit të vitit 1922 për ndarjen e Mbretërisë SKS në krahina. Qysh në projektligj parashikohej formimi i 33 krahinave, si njësi politiko-territoriale e administrative, por edhe pas shpalljes së dekretligjit, për zbatimin në praktikë u desh të kalonin 3-4 vjet. Ky riorganizim i njësive territoriale u bë meqenëse qarqet, si njësi tepër të mëdha e ku nuk ishte bërë si duhet përçarja nacionale, mund të shërbenin si vatra të qëndresës kundër pushtetit serb. Regjimi i Beogradit, gjatë kësaj kohe në trevat shqiptare nuk mundi të bëjë një ndarje të përpiktë dhe as të konsolidojë pushtetin e vet. Edhe më pas roli i ushtrisë dhe i xhandarmërisë në qeverisje mbeti ai i mëparshmi dhe për Beogradin ishte mjeti i vetëm për të siguruar “rregullin”.

Në vitin 1921 territori i Kosovës dhe i viseve të tjera shqiptare u takonte gjashtë krahinave: Kosovës (Prishtinë), Vranjës (Vranjë), Rashkës (Çaçak), Zetës (Cetinë), Shkupit (Shkup) dhe Manastirit

²³ Po aty.

(Manastir).²⁴ Kjo ndarje e trevave shqiptare ose e trevave ku përqindja e popullsisë shqiptare ishte e konsiderueshme, ishte në këtë mënyrë:

1. *Krahina e Kosovës* (e XVIII) përfshinte këto rrethe: Prishtinën, Podujevën, Prizrenin, Ferizajn, Suharekën dhe Rahovecin. Këtu futej edhe Prokupla, Kurshumlia, Lebani etj. Pra kjo krahinë u krijua nga ish-qarku i Prizrenit pa rrethet e Lumës dhe të Hasit dhe nga rrethi i Jablanicës prej ish-qarkut të Vranjës. Popullsia e kësaj krahine ishte shqiptare dhe serbe.
2. *Krahina e Vranjës* (e XVII) përfshinte këto rrethe: Gjilanin, Preshevën. Këtu futeshin edhe Vranja, Bosilgradi, Kriva-Pallanka, Surdulica, Vlladiçkiani. Krahina e Vranjës, ndër të tjera mori rrethin e Gjilanit të ish-qarkut të Kosovës. Popullsia e krahinës së Vranjës ishte shqiptare, maqedonase dhe serbe.
3. *Krahina e Shkupit* (e XIX) përfshinte këto rrethe: Rostushën, Tetovën, Gostivarin, Kaçanikun, Shkupin, Kumanovën. Në të bënë pjesë edhe Velesi, Brodi, Kratovali. Në këtë krahinë u fut rrethi i Kaçanikut. Popullsia e krahinës së Shkupit ishte shqiptare, maqedonas dhe më pak serbe.
4. *Krahina e Rashkës* përfshinte këto rrethe: Mitrovicën, Vuçiternin, Drenicën, Jeni-Pazarin, Tutinin. Në të përfshiheshin edhe Senica, Rashka, Ivanjica, Kraveva, Guça, Çaçaku. Kjo krahinë mori rrethin e Zveçanit. Popullsia e krahinës ishte shqiptare, serbe dhe boshnjake (myslimane).
5. *Krahina e Zetës* përfshinte këto rrethe: Tivarin (në kuadrin e tij hynte edhe Ulqini), Podgoricën (ku hynte edhe Tuzi etj.), Andrijevicën (ku hynte Plava e Gucia), Gjakovën, Pejën, Istogun, Beranën (sot Ivangrad). Këtu përfshiheshin edhe Cetina, Kotorri, Danilovgradi, Kollashini, Nikshiqi, Shavniku. Në krahinën e Zetës ndër të tjera, u përfshi ish-qarku i Metohisë. Popullsia e krahinës së Zetës ishte malazeze, shqiptare dhe më pak boshnjake (myslimane) e serbe.
6. *Krahina e Manastirit* përfshinte Dibrën, Strugën, Kërçovën, Ohridin, Reçanin, Manastirin, Përlepin. Në të bënë pjesë edhe Krusheva, Gjevgjelia, Strumica etj. Popullsia e kësaj krahine përbëhej kryesisht nga maqedonas e shqiptarë.

²⁴ Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 26-30; Asllan Pushka, *Ndërrimi i strukturës nacionale të popullsisë së Kosovës dhe imigrimet në 70 vitet e këtij shekulli*, "Përparimi", nr.10, Prishtinë 1971, f. 834.

Në krye të krahinave qëndronin zhupanët, kurse në krye të rretheve naçalnikët.

Ndarja e trefishtë ushtarake-policore-civile, si edhe copëtimi i trevave shqiptare në krahina, kufiri i të cilave caktohej në mënyrë që popullsia e tyre të ishte etnikisht e përzier, kishin për qëllim t'i mohoheshin të drejtat kombëtare elementit vendës, etnikisht "i huaj", të dobësohej kompaktësia dhe qëndresa e popullsisë shqiptare dhe të lehtësohej serbizimi i këtyre trevave. Për këtë u ishte caktuar rol i veçantë administratave lokale, të cilat, nëpërmjet shpërnguljes së shqiptarëve dhe kolonizimit "të brendshëm", bënë lëvizjen dhe rishpërndarjen e popullsisë sllave brendapërbrenda krahinës, kryesisht duke sjellë dhe ngulur elementin e vet nga trevat serbe në trevat shqiptare. Për këtë qëllim, p.sh., Prishtina u lidh me qarkun e Toplicës, rrethi i Gjilanit u lidh me krahinën e Vranjës, qarku i Dukagjinit iu bashkua territorit malazez, përkatësisht krahinave me qendër në Cetinë dhe në Çaçak etj. Lidhjet e komunikacionit dhe lidhjet ekonomike të këtyre sajimeve administrative nuk përligjeshin.

E njëjta politikë u ndoq edhe për popullsitë e tjera joserbe të Mbretërisë SKS. Me ndarjen administrative-territoriale qarqet sunduese serbe u përpoqën edhe për të sjellë përçarje midis kombeve dhe për të acaruar kontradiktat nacionale. Duke nxitur shovinizmin edhe te kombet e shtypura, Beogradi synonte të tërhiqte pas vetes elitën politike të njërit ose të tjetrit në momente të caktuara. Pra në kriteret e ndarjes administrative-territoriale kishte vendin e vet edhe përdorimi i trevave të kombeve të shtypura të këtij shteti multinacional si monedha kusuri në marrëdhëniet midis klanit serb dhe partnerëve rivalë, veçanërisht kroatë.

Së fundi, në ndarjen administrative-territoriale pushtetmbajtësit serbë kishin parasysh edhe orientimin politik të popullsisë, që dihet se varej shumë nga përbërja kombëtare, për të siguruar një raport të favorshëm për ta gjatë zgjedhjeve për deputetë, ose për çështje të tjera, kur mund të kërkohej mendimi i popullsisë. Struktura e sipërfaqes bujqësore dhe e relievit, dendësia e popullsisë, shpërndarja, gjendja e grupmoshave, përbërja gjinore dhe profesionale e saj, lidhjet ekonomike, ose edhe çështjet e të ardhurave nga tatimet, të cilat janë elemente me rëndësi në caktimin e ndarjes administrative-territoriale, u

morën në konsideratë shumë pak. Në këtë proces Beogradi kurdoherë është udhëhequr nga aspekti politik shovinist.

Të njëjtat gjëra mund të thuhën edhe për ndarjen politiko-territoriale e administrative të bërë sipas Ligjit të 3 tetorit të vitit 1929, kur u bë riorganizimi, që e ndau Mbretërinë Jugosllave, sikurse u quajt tani Shteti SKS, në nëntë banovina nën drejtimin e banëve.

Trevat shqiptare u copëtuan në tri banovina, në “Banovinën e Vardarit”, në “Banovinën e Moravës” dhe në “Banovinën e Zetës”. Gjendja e trevave shqiptare dhe e trevave me përqindje të konsiderueshme popullsie shqiptare, me ndarjen e re ishte e tillë:

1. *Banovina e Vardarit* përfshinte këto rrethe: Gjakovë, Rahovec, Zym, Suharekë, Prishtinë, Prizren, Ferizaj, Gjiilan, Preshevë, Kaçanik, Shkup, Kumanovë, Tetovë, Dragash, Rostushë, Gostivar, Dibër, Kërçovë, Strugë, Ohër, Manastir, Përlep etj. Popullsia e banovinës ishte kryesisht shqiptare, maqedone dhe serbe. Qendra e banovinës ishte qyteti i Shkupit.
2. *Banovina e Moravës* përfshinte rrethet e Drenicës (Serbicë), Vuçiternit, Podujevës, Kurshumlisë etj. Popullsia e Banovinës ishte serbe dhe shqiptare, kurse qendra e saj ishte Nishi.
3. *Banovina e Zetës* përfshinte rrethet Pejë, Istog, Mitrovicë, Jeni-Pazar, Tutin, Beranë (sot Ivangrad), Andrijevicë (në përbërje të saj ishte Tuzi etj), Tivar (në përbërje të tij edhe Ulqini). Qendër e Banovinës ishte Cetina, kurse popullsia përbëhej nga malazezë, shqiptarë, boshnjakë dhe serbë.²⁵

Me Ligjin e 9 shtatorit të vitit 1931 në ndarjen administrative territoriale u bënë disa ndryshime të pjesshme. Gjakova dhe Rahoveci, deri atëherë në Banovinën e Vardarit, iu bashkuan Banovinës së Zetës, gjithashtu edhe Drenica (Serbicë) iu bashkua Banovinës së Moravës. Pa dyshim në këtë rindarje të pjesshme u mor parasysh intensifikimi i mëtejshëm i kolonizimit malazez në këtë zonë shqiptare kompakte, por ndoshta edhe fakti që këto treva bujqësore me prodhimet e veta do të mund të mbulonin deficitin e kësaj banovine në produkte ushqimore²⁶.

²⁵ Po aty, f. 28.

²⁶ Liman Rushiti, *Rregullimi administrativo-territorial i Kosovës gjatë viteve 1919-1920...*, f. 253, 259; Liman Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, (Tezë doktorate), f. 24-29; Ivan Bozhiq, etj. *Historia Jugosllavije...*, f. 436, 437.

Kurse komuna e Sokolicës e rrethit të Mitrovicës iu bashkua Vuçiternës, duke kaluar kështu nga Banovina e Zetës në juridiksionin e Banovinës së Moravës. Kjo gjendje u ruajt deri në vitet e Luftës së Dytë Botërore, me disa korrigjime në verën e vitit 1939 të kufijve komunarë dhe të rretheve në komunat kufitare, që prisnin kufijtë e banovinave. Ndërkohë çdo mendim i shfaqur për ndonjë ndryshim, sikurse ishte kërkesa e Banovinës së Vardarit në vitin 1939, për të marrë rrethin e Mitrovicës, e cila përfshihej në Banovinën e Zetës, duke paraqitur si arsye pozitën gjeografike dhe lidhjet e komunikacionit²⁷, pra çdo mendim i papërligjur nga motivet politike shoviniste që kishin shërbyer për ndarjen administrative-territoriale aktuale, hidhej poshtë.

Gjatë viteve 1929-1941 edhe ndarja administrative brenda banovinave pati disa ndryshime, kryesisht në grupimin e komunave të vogla që u bënë “për arsye politike e administrative”. Nga 500 komuna që kishte në fillim Banovina e Vardarit (me 1 609 494 banorë), pas hyrjes në fuqi të Ligjit për komunat në vitin 1931 dhe të Ligjit për bashkitë në vitin 1934, numri shkoi duke u zvogëluar dhe në vitin 1941 ajo kishte 368 komuna e 8 bashki (Shkup, Leskovc, Vranjë, Kumanovë, Tetovë, Prishtinë, Prizren dhe Manastir).²⁸

Gjatë Luftës së Dytë Botërore, pas shkatërrimit në prill të vitit 1941 të Mbretërisë Jugosllave, pushtuesit fashistë, veçanërisht ata italianë, pavarësisht nga propaganda demagogjike, se realizuan “Shqipërinë e Madhe” përsëri i copëtuan trevat shqiptare sipas interesave të veta. Në pjesën më të madhe ato u futën në zonën italiane të pushtimit. Rajoni i Mitrovicës me minierën e pasur polimetalore të Trepçës u përfshi në zonën gjermane të pushtimit²⁹, kurse interesat e Bullgarisë u kënaqën me rajonin e Moravës së Sipërme dhe me viset e Preshevës, Kumanovës, Shkupit etj., e deri në Ohër, Resnjë e Manastir.³⁰

²⁷ Po aty. Seit Lipa, *Ndarja administrative dhe funksioni gjyqësor në Kosovë më 1945-1950*, Kosova, nr. 6, Prishtinë, 1977, f. 364; *Mitrovica dhe rrethina*, Mitrovicë 1979, f. 116-177; *AQSH*, Fondi 886, viti 1941, dos. 980, fl. 6. Raport i përfaqësuesit të përgjithshëm italian Arturo Danise mbi gjendjen politike, ekonomike, shoqërore e administrative të Malit të Zi.

²⁸ *AQSH*, Fondi 810, pa vit, dos. 1, fl. 9. Shtesë sqaruese e një raporti mbi Prefekturën e Dibrës të vitit 1942.

²⁹ *Mitrovica dhe rrethina*, Mitrovicë, 1979, f. 118.

³⁰ *AQSH*, Fondi 810.

Fitorja e Koalicionit Antifashist në Luftën e Dytë Botërore, pavarësisht nga pjesëmarrja e denjë e shqiptarëve në këtë koalicion, nuk çoi në zgjidhjen e çështjes së tyre kombëtare. Trevat shqiptare që iu shkëputën shtetit amë në vitin 1913 dhe iu aneksuan Serbisë e Malit të Zi dhe më pas “Jugosllavisë së Versajës”, jo vetëm nuk u bashkuan me të, por u copëtuan sërish për qëllime shoviniste shkombëtarizuese. Klanet rivale të qarqeve drejtuese të Republikës Federative Socialiste të Jugosllavisë, me një pjesë të këtyre trevave formuan qarkun (oblast) autonom të Kosovë-Metohisë të lidhur me Serbinë, kurse rajonet e tjera shqiptare i shpërndanë dhe i futën në përbërje të drejtpërdrejtë të republikave të Serbisë, Maqedonisë dhe Malit të Zi. Vetëm në vitin 1960 qarku i Kosovë-Metohisë mundi të ngrihej në nivelin e krahinës (pokraina) autonome, sikurse edhe Vojvodina, por si element konstituiv i Federatës Kosova u ligjërua vetëm me Kushtetutën Federative të vitit 1974. Ndërkohë, viset e tjera shqiptare të përfshira në Serbi, Maqedoni e Mal të Zi mbetën gjithnjë të organizuara administrativisht në nivelin minimal të komunave.

Sipas të dhënave të vitit 1948 qarku (oblasti) i Kosovës ishte organizuar në 19 rrethe dhe pikërisht në rrethet e Gjakovës, Drenicës, Gjilanit, Gorës, Graçanicës, Istogut, Kamenicës, Llapit, Nerodimes, Pejës, Podrimës, Sitnicës, Suharekës, Sharit, Prizrenit, Vuçiternit, Zveçanit, Mitrovicës dhe qytetit të Prishtinës. Në vitin 1961 Kosova gjendej e organizuar në 22 komuna, të cilat tashmë kishin zëvendësuar rrethet. Komunat ishin Vitia, Vuçiterni, Gjilani, Dragashi, Gjakova, Istogu, Mitrovica, Peja, Podujeva, Prizreni, Prishtina, Skënderaj, Suhareka, Gllagovci, Deçani, Kaçaniku, Klina, Kamenica, Leposaviqi, Rahoveci dhe Ferizaj. Kjo gjendje mbeti e pranishme deri në vitet '80.

Revanshi që ndërmorën në Jugosllavi qarqet shoviniste serbe, por edhe ato maqedonase e malazeze pas vitit 1980, synonte ndër të tjera t'u hiqte shqiptarëve edhe ato pak të drejta të fituara me sakrificë e përpjekje të mëdha në periudhën e mëparshme. Në Kosovë pati disa ndarje, rindarje e riorganizime të njësive komunare gjatë viteve 80-të. Në këtë periudhë për të favorizuar elementin serb e malazez u krijuan disa mikrokomuna. Aty ku ky element mbizotëronte u përqendruan investime të posaçme të karakterit politik. Numri i komunave të krijuara rishtaz në këtë kohë e çoi në 31 numrin e përgjithshëm të komunave të Kosovës. Komunat e

reja ishin Fushë-Kosova, Novobërda, Obiliqi, Shtimja, Shtërpca, Zubin-Potoku, Zveçani, Malisheva dhe Opoja e Gora në vend të ish-komunës së Dragashit. Duhet theksuar se në rastet kur ndonjë komunë ishte me popullsi në shumicë shqiptare, si rasti i Malishevës, aty investimet munguan. Viti 1998 e gjeti Kosovën me 29 komuna, Gora dhe Opoja qenë kthyer përsëri në një komunë, kurse Zveçani qe eliminuar. Me veprimet e viteve 1988-1990 Serbia e suprimoi plotësisht Krahinën Autonome të Kosovës. Duke dashur ta administrojë këtë trevë në nivel komunar, ajo nuk i njohu aktet vendimmarrëse të popullsisë shqiptare, e cila shpalli Republikën e Kosovës. Duke zhvilluar më tej politikën e shtypjes e të shfrytëzimit të shqiptarëve, Serbia ëndërronte ende se mund t'i shkombëtarizonte trevat e tyre. Në këtë kuadër komunat periferike shpesh u lidhën lidhur administrativisht me njësi administrative jashtë Kosovës, duke synuar edhe fshirjen e kufirit konvencional të saj, që ka ekzistuar gjatë gjithë periudhës së pasluftës. Por lufta politike gjithnjë e më e pjekur e shqiptarëve në ish-Jugosllavi, kombinuar me aksionet e armatosura të UÇK-së dhe sensibilizimi i opinionit botëror për çështjen shqiptare, përfshi edhe aktivizimin e NATO-s i dhanë fund gjenocidit të regjimit të S. Millosheviçit dhe njëherësh edhe sundimit të Serbisë në Kosovë. Sot Republika e Kosovës, duke përballuar shumë sfida shkon në rrugën e konsolidimit, demokratizimit dhe njohjes ndërkombëtare.

